

רשמים מיוגוסלביה

שטחה של יוגוסלביה, הוא 256 מיליון דונם — למעלה מפי עשר משטח ישראל ומספר אוכלוסיה — קרוב ל-17 מיליון נפש. מרבית אדמתה היא אדמת הרים ורק מיעוטה משתרע בעמק הדנובה והסאבה, שהוא המישור החקלאי הפורה ביותר במדינה. מתוך השטח הכללי רק 75 מיליון דונם הם אדמת פליחה ו-65 מיליון ד' משמשים כמרעה. יתר השטח, פרט ל-7 מיליון ד' גני פרי וכרמים — הינו בחלקו מיוער, או שהוא ראוי ליעור בלבד והשאר נהרות ואגמים ושטחים עירוניים.

אקלימה של יוגוסלביה הוא ממוזג עם התנודות הניכרות הקיימות בין התנאים האלפיינים ותנאי החוף האדריאטי. כמות המשקעים השנתית נעה בגבולות 500—2000 מ"מ. באיזור ההרים הגבוהים עוברת כמות המשקעים את האלפיים מ"מ ולעומת זאת ישנם גם איזורים יבשים יותר בעיקר במרכז מקדוניה — בהם כמות המשקעים היא למטה מ-500 מ"מ.

בתוקף התנאים הקרקעיים והאקלימיים המדויקים קיימים סוגי משק שונים, החל ממשקי מרעה דלים ביותר בהר ועד למשקים המעורבים בעמק הדנובה והסאבה. הדבר המיוחד לכולם הוא ממדיו המצומצמים של המשק — 30 עד 40 דונם בממוצע ליחידה משקית. עובדה זו מטביעה את חותמה על החקלאות היוגוסלבית והיא גם העילה למרבית הבעיות הארגוניות של המדינה. החוק הפדרלי מגביל את שטח הקרקע המותר בבעלות פרטית ל-100 ד' ליחידה משקית. בהתאם לחוק זה הופקעו אדמות המשקים הגדולים מיד עם הכרזת הפדרציה של הרפובליקות העממיות של יוגוסלביה בשנת 1945. האדמות האלה יחד עם אדמות הגרמנים (פולקס-דויטשע) אשר גורשו ע"י השלטונות החדשים, שימשו גרעין ויסוד לקולקטיביזציה של החקלאות שצריכה היתה להקיף את המדינה כולה. נסיון הקולקטיביזציה נמשך עד 1948 והוא נכשל לא רק באיזורים בהם כפו אותו על האיכרים, בעלי המשקים מדורי דורות, אלא אף באותם איזורים לתוכם הובאו שבטים הרריים דלים ע"י

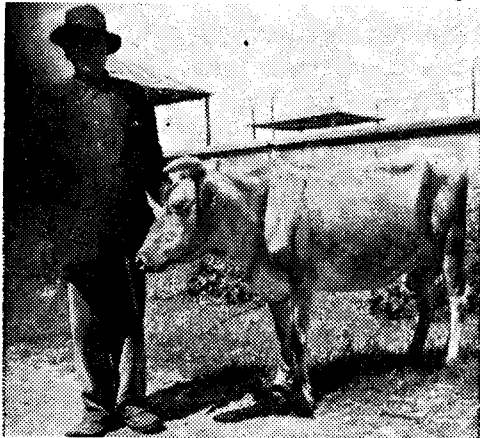
המדינה וניתנה להם אדמה חינם ותמיכה רחבה להקמת משקים קואופרטיביים. חלק גדול של המשקים האלה פוזק והאדמות פוצלו ונמסרו לבעלות פרטית של האיכרים. לפי המספרים הרשמיים נמצאו בשנת 1955 88% של שטחי החקלאות היוגוסלבית בבעלות פרטית של איכרות ועירה. מ-12 האחוז של השטחים הנותנים רק חלק הוא בידי קואופרטיבים חקלאיים והיתר בבעלות המדינה. מכלל 2,372,641 משקים חקלאיים היו 2,367,495 בבעלות פרטית. בתוך הסקטור הפרטי למעלה מ-30% ממספר המשקים מכסת הקרקע שלהם היתה למטה מ-20 ד' ורק ב-13% מהם עולה מכסת הקרקע על 80 ד'.

תקופת נסיון הקולקטיביזציה גרמה נזק לא יתואר לחקלאות היוגוסלבית אשר עד היום לא תוקן. המבנה של המשק עורער, היבולים פחתו וכיום תלויה יוגוסלביה ביבוא של תוצרת חקלאית מן החוץ על מנת להבטיח את תפריט הצנע הנהוג בה. ב-1955 קנתה יוגוסלביה קרוב למיליון טון חיטה להשלמת מנת הלחם שלה.

הרמה המקצועית והטכנית של החקלאות הנה ירודה מאוד. למעשה לא הונהגו בה באופן כללי החידושים של המאה העשרים. נודמן לי לנסוע לאורכה ולרוחבה של המדינה בעונת קציר השחת והתבואה והתמונה הכללית היא של עבודת ידיים — קציר במגלים — והובלה בעגלות סולם על גלגלי עץ רתומות לפרות, שוורים או סוסים. מכונות כגון טרקטור או אפילו מאלמת הן בבחינת חזיון נדיר בנוף החקלאי. למעלה מ-60% של אוכלוסית המדינה רתוקים לדרכי ייצור פרימיטיביים אלה, אשר אין ביכולתם לספק אף את מנת הלחם לשובע.

נקל להבין כי בעיות הייצור ומבנה המשק החקלאי אינן בעיותיו של מעמד האיכרים בלבד, אלא הן גורליות ממש לגבי היחסים הסוציאליים במדינה. לגבי הבטחת המזונות לאוכלוסיה ואולי יותר מכל לגבי הכוונת כוח האדם למפעלי הפיתוח והתעשייה הגדולים המבוצעים בתנופה רבה ע"י המדינה. לפי הנסיון ההיסטורי בחלקים גדולים של העולם היה תהליך התיעוש בארצות

היא קצרה ותנובת חלבה נעה בגבולות מאות אחדות של ליטרים בלבד. הבקר הזה מוחזק בעדרים על שטחי מרעה הרריים דלים ומשובשים ביותר אבל בדרגות הכלאה שונות מוצאים את עקבותיו גם במשקים המעורבים (תמונה מס. 1). אין מפקדי בקר לפי גזעים, אבל מעריכים כי גזע זה מהווה מיעוט בעדר הכללי.

פרה, "בושה" מגיעה רק לגובה החגורה של אדם ביוני

ב-1955 היו לפי הסטטיסטיקה הרשמית 5,300,000 ראשי בקר. מספר זה כולל כמובן את כל הסוגים ואת כל הגילים. משנת 1954 יש גם מספרים על תפוקת העדר בחלב ובשר ומתקבלת התמונה הבאה:

ראשי בקר	ליטרים חלב במיליונים	טונות בשר
5,097,000	1,501	90,000

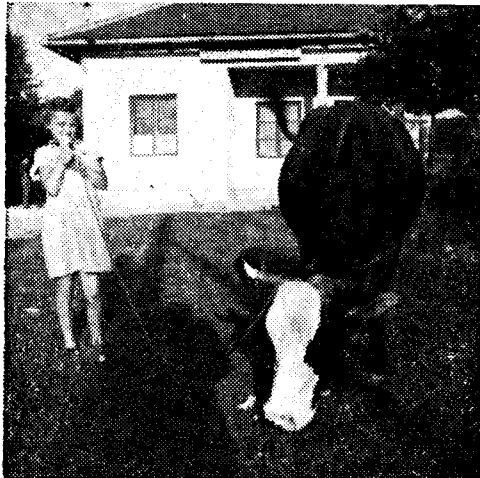
על יסוד המספרים האלה חישובתי ומצאתי שהתנובה הממוצעת לפרה בעדר הארצי היתה בגבולות 800 ליטר. מספר זה נמסר גם ע"י רוב אנשי המקצוע היוגוסלביים, אשר דנו בנושא זה. ביקורת חלב וספר עדר הם רק בראשית דרכם ואין מתפרסמים על כך מספרים בעלי משקל בסטטיסטיקה הארצית.

אם נזכור את מספר המשקים החקלאיים אשר הזכרתי בראשית רשימתי ונשווה אותו עם מספר הבקר במדינה, נראה מיד מה "גודל" יחידת העדר במשק. מרבית המשקים מחזיקים

שונות מלוות נדידה רבה של אוכלוסיה כפרית אל מרכזי הפיתוח, אשר היא מצדה הביאה למי- כון ואינטנסיפיקציה של הייצור החקלאי. ביו- גוסלביה יש אמנם גם כן נדידת אוכלוסין לתע- שיה אולם מבלי להיות מלווה השינויים ההכ- רחיים בחקלאות. החוקה הסוציאליסטית מצד אחד וחוסר הנכונות של איכרות מפגרת ושמי- רנית לשתף פעולה מצד שני עומדים זה מול זה וקשה לראות את המוצא. יש הרושם שהממשלה היוגוסלבית מעריכה נכון את המצב ועושה מאמצים גדולים להוציא את החקלאות מפגורה, אולם רק העתיד יוכיח באיזו מידה יוכתרו מאמ- צים אלה בהצלחה.

על רקע התיאור הכללי אנסה למסור על מה שראיתי בשטח ענף הבקר. כמובן שאין להיות תחת רושם המושגים שלנו ולאורם לנסות לל- מוד את המצב שם; עולם זה הוא שונה בהחלט. קודם כל אין לדבר על טיפוח או גידול בקר אלא על החזקת בקר בלבד. המושג גזע אין לו שם אותה משמעות כפי שהיא מוגדרת בזואוטכ- ניקה המודרנית. הוא מציין שם רק סוג של בהמות הנשאות סימנים חיצוניים של גזע מסויים. גם תכלית החזקתו של הבקר אינה מוגדרת בד- יוק. במשקי המרעה הטיפוסיים הוא משמש כר- גיל שתי מטרות — חלב ובשר, ואילו במשק המעורב הוא משמש גם לתכלית העבודה. על כן אין לדבר על בקר לחלב, כי למעשה לא קיים כזה. המספרים הסטטיסטיים הרשמיים אינם מבדילים בין סוגים וגזעים אלא נוקטים נתונים כלליים בלבד, הן לגבי העדרים והן לגבי התור- צרת שלהם.

ברחבי המדינה מצוי בקר מחמישה גזעים בצורה כמעט טהורה וכמובן באלפי ואריאנטים של הכלאות ביניהם. הגזעים הם: הסימנטאלי, הפינצגאי, השוויצני החום, הפודולי וה"בושה". ארבעת הגזעים הראשונים ידועים גם בציבור הבוקרים שלנו ולכן אקדיש רק מספר מלים לבקר הבושה. זהו גזע בקר מקומי שמצוי גם בארצות באלקאן אחרות. הוא גזע פרימיטיבי ומ- נוון ואינו מגיע אף למידת התפתחותו של הבקר המקומי שלנו. משקל הבהמה המבוגרת מגיע ל-250 ק"ג. תקופת הלקטציה של פרת הבושה

סלביצה בת ה־8 מטיילת — דועה את פרת משק הוריה

סוסים מגיעות בוקר בוקר לשוק העירוני אחרי נסיעה של מחצית הלילה ואף לילה שלם ומביא אות את התוצרת למכירה. גם הרכבת מביאה כל בוקר המוני נשים כפריות עמוסות סלים עם תוצרת וקנקנים מלאים חלב למכירה ישר לצרכנים. בשווקים האלה נתקלים בהווי מיוחד במינו אשר זכור בודאי לרבים מעולי מרכז אירופה מימי ילדותם (תמונה 3).

פרה חולבת אחת ושתיים או שלוש פרות במשק אחד מהוות „עדר גדול“.

ההזנה היא פרימיטיבית ומתבססת בעיקר על הצמחיה הטבעית. עונת הרעיה מנוצלת במשק קי המרעה הטיפוסיים ע"י רעיית פרות ממשקים אחדים בצוותא ואילו במשקים המעורבים מקור בלת רעיה אינדיבידואלית ע"י הולכת הפרה כשהיא אסורה בחבל, או בטיול חפשי. עבודה זו מוטלת בדרך כלל על זקנים או ילדים (תמונה מס' 2). בעונת השלג מאכילים שחת, מוץ וסובין ובאיזורים מסוימים גם מעט גרגרים. מזון מרוכז לפי מתכונת מודרנית איננו נמצא שם בשימוש כללי. את השחת מכינים בעבודת ידיים מעשבי מרעה וטיבה מעולה.

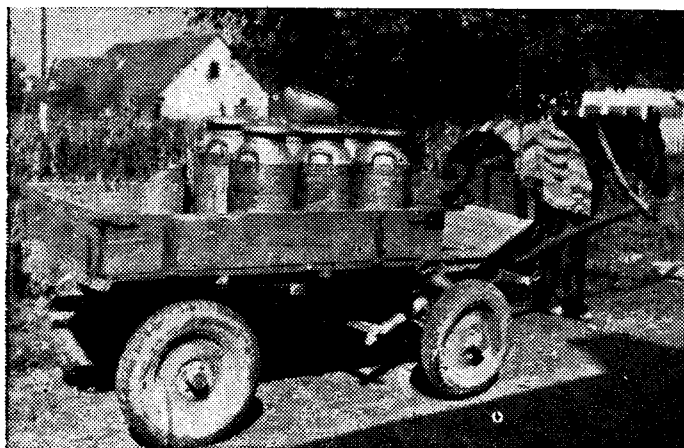
דרכי ריכוז ושיווק החלב בתנאי המשק הזעיר והתנובה הירודה הם מסובכים במיוחד. הדרך הפשוטה ביותר היא השיווק ע"י האיכר עצמו. ואמנם חלק ניכר של החלב משווק בדרך זו. לבלגרד, עיר של 800.000 תושבים, מובאים 60% מתצרוכת החלב ישר ע"י האיכרים ורק 40% מסופקים ע"י המחלבה העירונית המודרנית. אגב: שיטת השיווק הבלתי אמצעית מקובלת לא רק לגבי החלב אלא גם לגבי תוצרת חקלאית אחרת כגון ביצים, עופות, ירקות, תבואה ואפילו יין בחביות. מאות עגלות רתומות פרות, שוורים או

מן היצור ישר לצרכן (מצולם בשוק זגרב)

בעזרת "יוניצ"ף" משקיעה סכומי כסף גדולים בבנין מחלבות מודרניות בערים הגדולות ורשת של תחנות איסוף מסונפות מתוך מגמה לבצע

החלב המסופק ע"י המחלבות נאסף בשני שלבים: עגלות עוברות בכפרים ואוספות את החלב מן האיכרים ישר לכדי משלוח ומביאות

עגלה מאספת המקבלת את החלב בבית האיכר ומביאה אותו לתחנה המרכזת

באמצעותן את כל השיווק של החלב, כי זוהי הדרך היחידה לקיים ביקורת על ההיגיינה של החלב ולמנוע את הזיופים (תמונה 5).

בתקופה האחרונה הורימה קרן יוניצ"ף ציוד מחלבות מהחדיש ביותר בסכום של למעלה ממיליון דולר והממשלה היוגוסלבית השקיעה מצידה סכומים העולים בהרבה על סכום ההק-

אותו לתחנת ריכוז כפרית או בין כפרית (תמונה 4). תחנות אלה יש להן לרוב רק תפקיד של איסוף מספר גדול ככל האפשר של כדים והעברתם המהירה במכוניות משא למחלבה העירונית. רק מעט מן התחנות הכפריות מצוידות במתקני קירור או פיסטור. הפיקוח על טיב החלב וביצוע בדיקות מוכרחים להיעשות אצל

מחלבה חדישה בליובליאנה שהוקמה בעזרת יוניצ"ף, יום לפני חנוכתה

צבה והוקמו מחלבות גדולות בערים הראשיות וגם תחנות איסוף וריכוז הקשורות בהן. כל המחלבות האלה עובדות רק בתפוקה חלקית, כי אין להן מספיק חלב. בעיות מיוחדות של פיקוח,

האיכר, כי בכד משלוח של 30 ליטר (כפי שהם מגיעים לתחנות הריכוז), מרוכז לפעמים חלב של 10 יצרנים שונים וכמובן שאין כל אפשרות לבדוק בדרך זו את היצרן הבודד. הממשלה

החלב ליצרן הוא באביב ובקיץ (עונת השפע) 23 דינר הליטר על בסיס של 3.2% שומן. בסתיו ובחורף (עונת השפל) המחיר ליצרן הוא 26 דינר הליטר. מחיר ק"ג חמאה לצרכן הוא 600

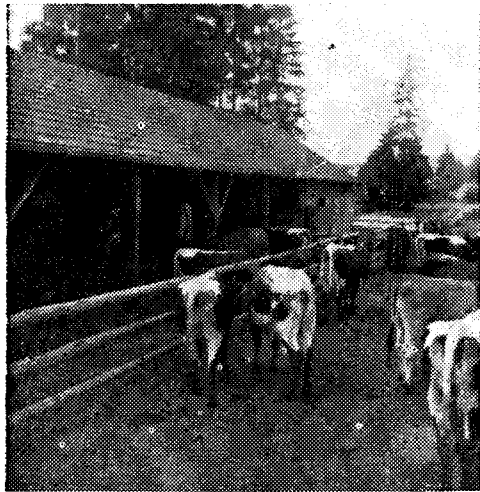
הדרכה וניהול חשבונות נובעות מכך שהמשק המספק את החלב, משק זעיר הוא. כדי לקבל מושג קל על המצב אנקוב רק מספר אחד: המחלבה העירונית של בלגרד מקבלת חלב מ-21

עדר הפקולטה החקלאית
בזגרב במדעה זרוע עם
גידור חשמלי.

דינר וק"ג גבינה קשה עולה לפי הסוג בין 400—600 דינר הק"ג.

בסוף, עוד משפטים אחדים על החינוך והמחזק קר החקלאיים. קיימות חמש פקולטות לחקלאות ולידן משקים חקלאיים המשמשים לתצפיות וניי-סויים. בשני משקים כאלה ביקרתי ומצאתי בהם עדרי בקר חלב יפים למדי. מבחינה גזעית היו

בקר בסככה עם ריפוד עמוק במשק האוניברסיטה
בליובריאנה

אלף משק. כושר הקיבול שלה הוא עשרת אלפים ליטר לשעה והיא עובדת בתפוקה ממוצעת של 60%.

עכשיו עם גמר הקמת המחלבות, מכוונים כל מאמצי השלטונות להביא את האיכר לידי כך, שימסור את החלב לתחנות הריכוז של המחלבות. המחלבות מארגנות את קבלת החלב בביתו של האיכר, הן נותנות הדרכה חינם, מעניקות פרסים בעד חלב טוב ועוד, אולם כל אלה לא עומדים בפני המסורת רבת השנים של הנסיעה עם הקנקן לשווקים ואולי עוד יותר בפני הפיתוי לקבל מחיר חלב עבור מים שאותם כמובן לא יכולים להוסיף לחלב הנמסר למחלבה; בכל אופן לא באותה מידה כפי שאפשר להוסיף אותם לחלב המובא ישר לצרכן. מכל מקום היה להם הרבה יותר קל להקים את המחלבות החדישות (עזרתה של יוניצ"ף בצידוד והדרכה טכנית ראויות לכל שבח) מאשר להבטיח להן את החלב בכמויות ובטיב הדרושים ועוד יצטרכו להשקיע הרבה עמל עד שתושג המטרה.

מחיר החלב המפוסטר לצרכן הוא 35 דינר הליטר, שהם אקויוולנט לשעת עבודה של פועל פשוט. החלב בשוק נמכר במכיר 25—30 דינר הליטר. החלב המפוסטר מכיל 3% שומן. מחיר

ענף הבקר בבר-עם

העדר נמנית על הגזע המעורב הישראלי. עקב הרצון להגדיל בקצב מהיר את העדר, ולו אף במחיר הפסדים מסויימים, לא סילקנו את הפרות מהגזעים שלא התאימו לצרכינו ועוד כיום מור־גש הדבר ששרידי השוויציות והדניות מפגרות ופוגעות בתנובה הממוצעת של העדר. באופן מיוחד מתבלטת נחשלותן כשמעמידים אותן להשי־וואה עם האמריקאיות והמעורבות מהארץ. סלק־ציה תכליתית תיעשה רק לאחר שהרפת תתמלא והעובדים יועסקו בעבודה מלאה. בשנה הקרובה יתווספו לעדר שלנו מספר רב של עגלות ודבר זה יאפשר תיקון מה במצב הקיים.

בגלל אותה מגמה של הרחבה מזורות גידלנו את כל העגלות ולא תמיד בתנאים מתאימים, אלא תוך קשיים בהבטחת הזנה מתאימה ושיכון נוח וכתוצאה מכך לא כל העגלות משביעות רצון. למזלנו פעל בעדרנו פר טוב אשר לזכותו יש לזקוף את הנבת החלב הטובה של בנותיו. לפני שנה נבנה דיר חדש לעגלות. ההזנה הטובה הובטחה ומצבן הגופני של העגלות המגיעות לגיל הזרעה הוא טוב. אין עדר העגלות סובל באופן מיוחד במשקנו וכמעט שאין מופיעות אצלנו מחלות הדיר השכיחות. מופיעים קשיים מסויימים בהתעברות וזה נובע כנראה מליקויי ההזנה.

גודל העדר שלנו נקבע כיום כדי 54 פרות ומכסת עגלות מתאימה. היקף זה של העדר נקבע בהתאם לשיכון הקיים ואפשרויות הספקת

אילו היה ענף הבקר בבר־עם דומה במבנהו ובבעיותיו לאלה שבשאר איזורי הארץ, מסופקני אם היתה נכתבת רשימה זו. אולם הנני מניח שמן הראוי שציבור הבוקרים יידע על קיום משק חלב בתנאים בלתי רגילים, כגון מחסור חמור במים ובאדמות ניר, אקלים שונה ומאבק בלתי פוסק על הוולת מחירי המספוא הגס הגבו־הים אצלנו באופן מיוחד. המצב בעדרנו יכול לשמש דוגמא של הסתגלות לתנאים שלא ידע־נום עד כה, תוך מאבק על קיומנו וחתיירה להע־לות את הכנסות הענף.

המצב בעדר

העדר מונה בסוף שנת תשט"ז

45 פרות

13 מבכירות

36 עגלות

1 פר

95 ראש.

בסוף תשט"ו היו בעדרנו 76 ראש, יוצא שהריבוי הוא כדי 25%.

העדר הוקם בסוף שנת 1949. קנינו מספר קטן של פרות ילידות הארץ מהמושבות הוותיקות שבגליל התחתון. אליהן צורפו במשך הזמן: פרות שוויציות, פרות דניות ועגלות אמריקאיות. כיום, לאחר 7 שנים, מורכב העדר מערב רב של גזעים. פעלו בתקופה זו בעדרנו פר מעורב משך 3 שנים ופר הולנדי טהור 3 שנים. מחצית

השנה 250 אלף תלמידים וחלק לא קטן מהם בפקולטות החקלאיות. רוב בתי האולפנה האלה הם צעירים, היקפם גדול והם סובלים ממחסור בכוחות הוראה מעולים ויש להניח שרמת ידי־עותיהם של מסיימי הפקולטות אינה גבוהה ביותר. תר. איך שלא יהיה הפיגור בחקלאות מאפשר ומחייב פעילות רחבה ויסודית של אינטליגנציה מקצועות, אבל להקים את הגשר בין הפקולטה והכפר זאת היא בעיית הבעיות.

שלמה וגשל

אמנם גם עדרים אלה לא מטופחים, אבל הוחזקו בתנאי שיכון, טיפול והזנה טובים וכמובן שתגור בותיהם היו הרבה מעל לממוצע. עדר האוניבר־סיטה של זאגרב (תמונה 6) למשל, הניב ב־1955 מעל ל־4000 ליטר ממוצע לפרה. בעיקר עוסקים בנסיונות בהזנה וגידול השגר. באוניברסיטה של ליובליאנה ראיתי נסיון מענין שנמשך בהצ־לחה כבר שנה שלישית בהחזקת עדר בסככה פתוחה על ריפוד עמוק בתנאים של חורף כש־הטמפרטורה היא מינוס 10 מ"צ ולמטה מזה. בחמש האוניברסיטאות שביוגוסלביה לומדים